

Pyhän tähteet – Kokonaisesitys keskiaikaisista pyhänjäännössäiliöistä Pohjoismaissa

Visa Immonen

Sofia Lahti, *Silver arms and silk heads: Medieval reliquaries in the Nordic countries*. Åbo Akademi University Press, 2019, 604 sivua, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-765-933-8>.

Pyhien esineiden sosiaalinen elämä

Poissaolo, tuhoutuminen ja fragmentti sijaitsevat pohjoismaisen keskiajan taiteen tutkimuksen ytimessä, erityisesti kun kyse on katolisen kirkkotaiteen niistä piirteistä, joihin reformaatio otti kielteisen kannan. Pyhänjäännöskulttiin liittyvä visuaalinen ja aineellinen kulttuuri on vahingoittunutta ja akateemista tarkastelua pakenevaa. Aihepiirin vaikeudesta ja jäänteiden hajonneisuudesta huolimatta Sofia Lahti ottaa väitöskirjassaan *Silver arms and silk heads* tehtäväkseen kartoit-

Sofia Lahti

Silver Arms and Silk Heads

Medieval Reliquaries in the Nordic Countries

taa ja analysoida kaiken pyhänjäänöksiin ja etenkin niiden säilyttämiseen liittyvän aineiston Pohjoismaisesta. Relikvaariot muodostavat monimuotoisen kategorian, joka kattaa laajan kirjon esineitä astiamaisista ja yksinkertaisista säiliöistä ihmispäätä ja -kättä muistuttaviin vaikuttaviin teoksiin. Relikvaarioiden tehtävä oli suojella pyhiä esineitä sekä korostaa ja kanavoidsa niiden voimaa hartaudenharjoituksessa.

Tutkimuksen selkärangaksi muodostuu relikvaarioiden sosiaalinen elämä. Käsite palautuu Arjun Appadurain 1980-luvulla esittämiin ajatuksiin esineiden ja aineellisen kulttuurin kyvystä kumuloida merkityksiä ja vaikuttaa sosiaaliseen todellisuuteen.¹ Tämä poikkitieteellinen perinne on uusiutuneena kantanut 2000-luvulle saakka. Lahti jäsentää ja uudistaa tutkimusotetta taidehistoriallisen tutkimuksen pohjalta. Hänen teoreettiläisessä käsittelynsä osoittaa niin taidehistorian kuin keskiaikaisten relikvaarioiden tutkimuksen nykykeskusteluiden hyvää tuntemusta.

Vaikka keskiaikaiset relikvaariot ovat yksittäisinä kiinnostaneet Pohjolan tutkijoita jo pitkään, Lahden työ on ensimmäinen tutkimus, jossa tuodaan yhteen kaikki saavutettavissa olevat esineelliset, visuaaliset ja kirjalliset lähteet. Lahti jatkaa näin pohjoismaisen keskiajan taidehistorian perinnettä, jonka johtotähti on antikvaarisuus eli säilyneen lähdemateriaalin tarkka ja antaumuksellinen kerääminen, kuvailu ja julkaiseminen sekä spekulatiivisuuden ja teoreettisuuden välttä-

minen.² Lahden teoksen nimi laveudessaan ja aineistokeskeisytydessään on osoitus asettumisesta osaksi tätä antikvaarista perinnettä.

Lahti on jakanut tutkimuksensa 400-sivuisen tekstiosuuden viiteen pääjaksoon. Kirjan aloittaa johdanto-osuus, jota seuraa kolme analyysiosiota. Ensimmäinen niistä käsittelee Pohjolan keskiaikaisten relikvaarioiden moninaisia muotoja ja erityispiirteitä. Toinen osio keskittyy ihmisraajoja muistuttaviin relikvaarioihin ja kolmas relikvaarioiden sosiaaliseen elämään Pohjoismaissa. Viimeiseksi on sijoitettu johtopäätösluku.

Kirjan liitteessä on taulukoituna kaikki sekä säilyneet että vain kirjallisista ja muista lähteistä tiedetyt relikvaariot. Yhteensä esineitä on 631, ja niistä alle 200 on säilynyt nykypäivään. Antikvaarisesti pohjustetussa tutkimuksessa kattavan katalogin sekä kuva-aineiston julkaisemisella on erityisarvo, joka toteutuu työtä hyödyntävien tutkijoiden käsissä, uusien tutkimusten ja uudelleentulkintojen lähtökohtana.

Lahti ei päättää tarkasteluaan keskiajan päättymiseen ja reformaatioon, jolloin reliikkikultti menetti teologisen merkityksensä, vaan hän jatkaa yksittäisten pyhänjäänösten ja niiden säiliöiden historioiden seuraamista luterilaiselle ajalle. Tämä onkin tärkeää, kun pyrkimyksenä on rekonstruoida kulttiesineiden sosiaalinen elinkaari kauttaaltaan muinaisuudesta nykyaikaan.

Antikvarismista visuaaliseen analyysiin

Antikvaariseen perinteeseen sijoittuvaa tutkimusta arvioitaessa kiinnitetään usein huomio työstä puuttuviin lähteisiin. Huolimatta siitä, että Lahden tutkimusote pyrkii täydelliseen aineistohallintaan ja onnistuukin siinä, tarkastelussa jäävät vähemmälle keskiaikaisten kirkkojen alttareiden sisään suljetut, usein lyijylevyistä taitellut relikvaariot, joissa tekstiilitilkkuihin käärittyjä pyhänjäänöksiä säilytettiin.³ Lahti keskittyy visuaalisesti kiinnostavampiin esineisiin. Hänen tarkastelussaan monet esineet osoittautuvatkin toisenlaisiksi aiempaan tutkimukseen nähden niin alkuperältään kuin sen osalta, mille pyhimykselle niiden keskiajalla katsottiin kuuluvan.

Säilyneiden esineiden analyysin rinnalla Lahti on käynyt laajasti läpi keskiaikaisia visuaalisia ja kirjallisia lähteitä, joissa kuvaillaan sittemmin hävinneitä tai tuhoutuneita esineitä. Monet näistä tekstuaalisista esineistä rekonstruoidaan hypoteettisesti ja liitetään osaksi säilyneiden relikvaarioiden kokonaistulkintaa. Kirjallisia lähteitä on kuitenkin aina mahdollista käydä läpi vieläkin tiheämmällä kammalla.

Lahti hyödyntää jossain määrin keskiaikaisia pyhimyskalentereita eli kalentereita, joissa kirkkovoosi on jaettu pyhimysten juhlapäivien mukaisesti. Turun tuomiokirkon pyhimyskalenterin julkaisi Arne Malin vuonna 1925.⁴ Keskiajalla kalentereissa oli alueellista vaihtelua, ja erot paljastavat, mitkä pyhimyksistä oli-

vat paikallisesti tärkeämpiä kuin toiset. Tämä tieto voi auttaa hahmottamaan, keiden pyhimysten reliikkejä kirkon kokoelmiin kuului toisia todennäköisemmin. Pyhimyskalenterien tarkempi analyysi olisi ehkä antanut enemmän eväitä tiettyjen relikvaarioiden ja pyhäinjäännösten identiteetin määrittelyyn. Lisäksi kirkkojen ja tuomiokirkkojen historioiden parempi läpikäyminen auttanees haarukoimaan täsmällisemmin, milloin tiettyyn pyhäkköön hankittiin reliikkejä ja relikvaarioita.

Lahden väitöskirja ei pysähdy tarkkaan aineistotyöskentelyyn, vaan jatkaa reliikkikultin visuaaliseen analyysiin. Tarkastelu pohjaa visuaalisuuden ja aineellisuuden käsitepariin. Lahti kirjoittaa tutkivansa sitä ”mitä ihmisten näkivät katsellessaan relikvaarioita” (390). Kysymys kohdistuu ”relikvaarioiden visuaalisiin ja aineellisiin piirteisiin” (5) sekä niihin tapoihin, joilla relikvaarioita kuvailtiin, kohdeltiin ja niiden kanssa toimittiin. Käsiteparin osapuolten suhde ei ole pelkästään toisiaan täydentävä, vaan myös jännitteinen, jopa ristiriitainen. Lahti toteaa esimerkiksi, että keskiajalla relikvaarioiden läsnäolo tai aineellisuus oli oleellista, ei niinkään niiden ”esteettinen” olemus (49). Hän kuitenkin jättää kahden avainkäsitteensä määrittelyn avoimeksi, ilman yksilöiviä täsmennyksiä sekä vaille syvällisempää analyysia käsitteiden eroista ja yhtäläisyyksistä keskiajan poikkeellisuudessa tutkimuskentässä. Tällainen käsitely olisi kiinnittänyt väitöskirjan voimakkaammin osaksi taidehistoriaa ja sen teoreettisia keskusteluja.

Jännite aineellisen ja visuaalisen välillä kiinnittyy Lahden kirjan kannalta keskeisiin pohdintoihin fragmentoitumisesta ja menetyksestä. Näiden neljän käsitteen yhteentörmäyksessä syntyy joukko kysymyksiä, joihin Lahti ei tyhjentävästi vastaa: Onko aineellisesti hajonnut esine myös aina visuaalisesti fragmentoitunut? Entä onko ”visuaalista” ylipäänsä mahdollista jakaa pienempiin osiin? Kysymysten tarkempi teoreettinen tarkastelu olisi tarjonnut nykyistä hedelmällisempiä tapoja käsitellä pyhäinjäännösten *pars pro toto*-luonnetta⁵ – jokainen pyhän henkilön jäännös tai jälki oli koostaan riippumatta pyhä kokonaisuudessaan ja jäännöksettä – sekä ihmisjäseniä esittävien relikvaarioiden suhdetta lihallisiin kehoihin ja raajoihin (31).

Kaksi esimerkkiä Suomesta

Relikvaariotutkimuksen hankaluuksia konkretisoi kaksi suomalaista esimerkkiä. Ensimmäinen on Jurmon saaren kappelissa säilytetty, puusta veistetty esine (121–122). Tähän saakka tutkijat ovat tunnistaneet sen relikvaarioksi, mutta Lahti katsoo kyseessä olevan pitemminkin ”rauhantaulu” eli levy, jolle ehtoolliseen sisältyvä rauhansuudelma annettiin. Lahden tulkinta on uskottava, mutta hän ei kuitenkaan tee kattavaa analyysia, jossa Jurmon esineen mittasuhteita ja ikonografiaa vertailtaisiin tunnettuihin keskiaikaisiin rauhantauluihin. Tällä menetelyllä Lahti olisi välttänyt esittämästä taas yhden uuden vaihtoehtoisen tulkinnan, mikä on pohjoismaisen keskiaikaisten liturgisten

esineiden tutkimukselle tyypillistä: monet esitetyt ristiriitaiset tulkinnot samasta esineestä ovat kaikki mahdollisia, mutta ilman pikkutarkkaa antikvaarista tarkastelua mikään niistä ei ole toista uskottavampi.

Toinen suomalainen keskiaikainen esine, jota Lahti tarkastelee, on Turun tuomiokirkossa säilytettävä kallolaite (294–295). Se on kiedottu näyttävään punaiseen kiinalaiseen silkkidamaskiin. Kallossa ei ole tekstejä tai helposti tunnistettavia ikonografisia viitteitä, jotka paljastaisivat, kenelle kallon keskiajalla katsottiin kuuluvan. Näyttävyytensä vuoksi aiemmat tutkijat ovat pitäneet kalloa joko pyhän Henrikin tai pyhän Eerik-kuninkaan reliikkinä. Lahti esittää kuitenkin uuden tulkinnan. Hän arvelee, että kyseessä on pyhän Ursulan ja tämän 11 000 neitsyen kalloreliikki. Attribuointi perustuu aiemman tutkimuksen ja kallon ikonografisten piirteiden uudelleenarvioinnille.

Lahden kallolaitteen tutkimus ei kata erästä 2000-luvulla voimakkaasti kehittynyttä lähestymistapaa pyhäinjäännöksiin: luonnontieteellisiä analyyseja. Tästä seuraa joitakin virheellisiä toteamuksia. Lahti toteaa käsitellessään kallolaitteen etuosaan kirjailtuja kuva-aiheita, että ”on vaikea sanoa, kuinka voimakkaita niiden värit aikoinaan olivat; esimerkiksi [marttyyrikuvaelmassa] pyhimyksen kaulasta vuotava veri on voitu tarkoituksellisesti jättää haaleaksi punaista taustaa vasten” (s. 308). Tämä on epätarkka toteamus, sillä konservaattori pystyy kuin pystyykin arvioimaan eri

väripigmenttien käyttäytymistä ja alkuperäisiä sävyjä teknisen asiantuntemuksensa pohjalta.

Professori emeritus Jussi-Pekka Taavitsainen on työryhmineen vuodesta 2007 lähtien tutkinut suomalaisia keskiajan pyhäinjäännöksiä luonnontieteellisin ajoitus- ja materiaalianalyysikeinoin. Uudet tulokset muuttavat merkittävästi tietojamme myös punaisesta kallolaitteesta,⁶ ja lähiaikoina projektin jäsen Aki Arponen esittää kallolaitteelle aivan uuden ja monipuolises- ti perustellun attribuution. Kyse ei ole pyhän Ursulan tai hänen seuralaistensa kallolaitteesta.

Vakuuttavaa jälkeä

Lahden kirjan päätelmäluku on tasapainoisesti laadittu. Luku on kuitenkin hieman lyhyehkö, ja sitä olisi voinut kasvattaa palaamalla teoreettisiin ja metodologisiin kysymyksiin uusien tulosten valossa, jolloin työn kansainvälinen merkittävyys olisi piirtynyt selkeämmin esiin. Nykyisellään lopputulemat korostavat aineiston kokoamista ja kuvailua pohjoismaisessa viitekeh- sessä.

Kirjoitustyyli taas on poikkeuksellisen selkeää ja miellyttävää; teksti etenee vaivattoman oloisesti, ja argumentaatiota on helppo seurata. Kaikkiaan teos on vaikuttava kokonaisuus, joka kokoaa kaiken oleellisen tiedon keskiajan relikvaarioista. Se kuvaa ja analysoi aineiston perinpohjaisesti sekä onnistuu esittämään tärkeitä ja tuoreita havaintoja. Tutkimus on osoitus hänen asiantuntemuksestaan ja kyvystään yhdistää

nykyisiä teoriakeskusteluja ja käsitteitä antikvaariseen otteeseen ja hyödyntää keskiajan tutkimuksen mene- telmiä. Työtä olisi ollut mahdollista syventää jäsen- temällä keskeisiä käsitteitä (aineellisuus, visuaalisuus, fragmentti, menetys) pidemmälle. Myös loppulukua ja tulosten esittelyä olisi voinut sitoa paremmin teoreetti- siin lähtökohtiin. Näistä ongelmista huolimatta Lahden väitöskirja on vakuuttava akateeminen taidonnäyte.

Viitteet

- 1 Arjun Appadurai, "Introduction: Commodities and the Politics of Value", teoksessa *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, toimittanut Arjun Appadurai (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 3–63.
- 2 Lena Liepe, "Konstvetaren, medeltiden och Fornvännen", *Fornvännen* 101(2) (2006): 143–151, luettu 11.1.2019, <http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/3127>.
- 3 Mattias Karlsson, *Konstruktionen av det heliga: Altarna i det medeltida Lunds stift* (Lund: Vetenskapssocieteten i Lund, 2015), luettu 11.1.2019, <https://lup.lub.lu.se/search/publication/8b7ae950-bebc-4db9-95c6-5d300dbe5db0>.
- 4 Aarno Malin, *Der Heiligenkalender Finnlands: Seine Zusammensetzung und Entwicklung* (Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 1925).
- 5 Vrt. John Chapman, *Fragmentation in Archaeology: People, Places, and Broken Objects in the Prehistory of South-Eastern Europe* (London: Routledge, 2000).
- 6 Vrt. Aki Arponen, Heli Maijanen ja Visa Immonen, "From Bones to Sacred Artefact: The Late Medieval Skull Relic of Turku Cathedral, Finland", *Temenos* 54(2) (2018): 119–127, luettu 11.1.2019, <https://journal.fi/temenos/article/view/66687>.

FT Visa Immonen on arkeologian profes- sori Turun yliopistossa.

